

Vergaderjaar 2008–2009

31 825

Werkbezoek van een delegatie uit de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken aan Indonesië (12 oktober t/m 19 oktober 2008)

Nr. 1

VERSLAG VAN EEN WERKBEZOEK

Vastgesteld 19 december 2008

Een delegatie uit de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken heeft van 12 tot en met 19 oktober 2008 een werkbezoek gebracht aan Indonesië. De delegatie bestond uit de leden Ormel (CDA, delegatieleider), Haverkamp (CDA), Waalkens (PvdA), van Baalen (VVD), van Bommel (SP), Voordewind (CU) en van der Staij (SGP). De delegatie werd begeleid door de griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Van der Kolk-Timmermans.

Het doel van het werkbezoek was het verkrijgen van nader inzicht in de situatie in Indonesië. Tijdens het werkbezoek is uitvoerig stilgestaan bij de Reformasi, de maatschappelijke ontwikkelingen, armoedebestrijding, mensenrechten en de Molukken.

De delegatie is het werkbezoek begonnen met twee veldbezoeken in Jakarta en Bogor waar aandacht is geschonken aan watermanagement, de vogelgriep en armoedebestrijding. Vervolgens heeft de delegatie drie dagen besteed aan gesprekken in Jakarta, waar o.a. is gesproken met de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken in de DPR, de vice-president, de minister van Buitenlandse Zaken, de anticorruptiecommissie, de Kiescommissie, mensenrechtenorganisaties, het bedrijfsleven en politiek analisten. Daarnaast is uitvoerig stilgestaan bij de situatie op de Molukken door gesprekken te voeren met de gouverneur, geestelijk leiders en deskundigen. Tenslotte heeft de delegatie een democratieschool in Tangerang bezocht en een bezoek gebracht aan de Nederlandse gevangene Sibel Yalvac en de gevangenis waar ze is gedetineerd.

In onderstaand verslag worden de hoofdlijnen van de gevoerde gesprekken weergegeven. Hierbij ligt de nadruk op de inbreng van de gesprekspartners en de antwoorden die zij hebben gegeven op vragen van leden van de delegatie. Het volledige programma van het werkbezoek is als bijlage bij dit verslag opgenomen.

De delegatie dankt alle gesprekspartners en degenen die betrokken zijn geweest bij het organiseren van dit werkbezoek. In het bijzonder wil de delegatie haar waardering uitspreken voor de inzet van de ambassadeur en de medewerkers van de Nederlandse ambassade in Jakarta bij de

voorbereiding van het programma en tijdens het werkbezoek. De hartelijke ontvangst en de deskundige begeleiding van de delegatie hebben in belangrijke mate bijgedragen aan het welslagen van het werkbezoek.

De voorzitter van de delegatie,
Ormel

De griffier van de delegatie,
Van der Kolk-Timmermans

Zondag 12 oktober 2009 – Jakarta

Briefing door de Nederlandse ambassadeur te Jakarta, de heer van Dam

De ambassadeur gaat in zijn briefing in op de bilaterale relatie, de economische belangen, de rol van de islam in Indonesië en het vliegverbod van Indonesische maatschappijen in de EU (en de VS). Ook wordt gesproken over het Nederlandse verleden in Indonesië, de spijtbetuigingen, financiële claims en aan de kwestie Rawagede. Daarnaast gaat de ambassadeur in op vragen over de ontwikkelingssamenwerkingsrelatie, corruptie, decentralisatie en de rol van de militairen.

Maandag 13 oktober 2008 – Jakarta

Veldbezoek Jakarta Flood Project – Gesprekspartners:

- Pak Trijoko, Hoofd water management, DKI Jakarta
- Jaap van de Velden, Themadeskundige water, NL ambassade
- Peter Vroege, Teamleider Pilot Dredging
- Aart van Nes, Waterspecialist
- Daris Manto, Institutioneel specialist
- Ibu Hendarti, Water/institutioneel specialist
- Pak Muchni, Water expert

Jakarta wordt om de vijf jaar getroffen door grote overstromingen. De meest recente grote overstroming (februari 2007) bracht een geschatte economische schade van 1 miljard US\$.

De Indonesische Minister van Openbare Werken vroeg Nederland om assistentie in het kader van het vier-partijen MoU (VROM en VenW uit NL en KLH (milieu) en Openbare Werken uit Indonesië). Dit resulteerde in het Jakarta Flood Management (JFM) project door Partners for Water (EVD) dat deze dag werd bezocht. Via een pilot wordt beoogd kanalen uit te baggeren. De smalle kanalen en het dichtbebouwde gebied vormen hierbij een extra uitdaging.

Het project richt zich in eerste instantie op het aanpassen van perceptie van de problematiek bij alle betrokkenen (bewustwording dat overstromingen altijd plaats kunnen vinden en dat het vooral van belang is in harmonie met water te leven). Het project beoogt daarnaast te komen tot institutionele aanpassingen om zodoende de overstromingsproblematiek beter het hoofd te kunnen bieden, zoals het verbeteren van samenwerking tussen belanghebbenden en het opzetten VAN EEN taskforce. Daarnaast is er aandacht voor het opzetten van een online monitoring systeem en het betrekken van de lokale bevolking.

Tijdens het veldbezoek wordt de omgeving van een klein (tertiair) kanaal bezocht, waarbij de delegatie inzicht krijgt in de verstopping van kanalen door het ontbreken van een riolering en van een vuilnisophaaldienst. Het wordt duidelijk hoe groot de uitdaging is. Tevens krijgt de delegatie een indruk van de leefomstandigheden van de arme bevolking. Vervolgens wordt een stuk op zee gewonnen land bezocht dat door technische fouten bij de aanleg, 10 jaar na aanleg dagelijks overstroomt.

Veldbezoek Vogelgriep – Gesprekspartners:

- Hans van der Zijden, Landbouwrapraad Jakarta
- Ivo Claassen, Coördinator Indonesian-Dutch Partnership Program HPAI Control, Hoofd Project Operations

Indonesië is één van de zwaarst met hoogpathogene vogelgriep (HPAI) besmette landen en is tot heden niet bij machte gebleken deze dierziekte in te dammen of uit te roeien. Op verzoek van het Indonesische ministerie van Landbouw (MoA) verleent LNV, samen met VWS, sinds 2005 technische assistentie bij de bestrijding van HPAI in Indonesië. In 2007 is een gezamenlijk «Partnership Operations Office» in het ministerie van Landbouw opgericht, bemand door een Nederlandse coördinator. Dit partnerschap richt zich op het verbeteren van de bestrijdingscapaciteit van Indonesië. Dit gebeurt enerzijds via door de veterinaire organisatie te versterken, en anderzijds de laboratoriumcapaciteit en vaccinproductie te verbeteren.

Uit de presentatie blijkt dat van de 33 Indonesische provincies er 31 endemisch zijn besmet. De bestrijding van de vogelgriep wordt ernstig bemoeilijkt door gebrek aan kennis, geld, structuur (wetgeving, wets-handhaving en veterinaire organisatie) en een onduidelijke gezagsstructuur, waarin bovendien veel sprake is van corruptie. 40% van alle kippen worden kleinschalig gehouden. Groot probleem is dat dieren veel worden versleept in verschillende stadia van het «productieproces». De effectiviteit van activiteiten wordt bemoeilijkt door de schaal van de problematiek. Zo zijn er in Jakarta alleen al zo'n 4000 slachthuizen die eigenlijk buiten de stad zouden moeten worden gehuisvest.

Daarna volgt een veldbezoek aan een pluimvee verzamelplaats en levende markt, een zogenaamde «wet market». Op de verzamelplaats van levend pluimvee wordt het pluimvee aangevoerd vanuit de omgeving van Jakarta en gedistribueerd naar afnemers en verwerkers. Op de markt worden levende vogels verhandeld. Deze lokale markt wordt ook veel bezocht door consumenten. De delegatie maakt kennis met de belangrijkste handelsstroom van kippen in en naar Jakarta.

Diner met opinieleiders – gesprekspartners

Imam Prasodjo (Socioloog, Voorzitter «Nurani Dunia» Foundation); Erry Riyana Hardjapamekas (President Commissaris Bank Negara Indonesia/voormalig vicevoorzitter Anticorruptiecommissie); Daniel Dhakidae (Senior Journalist «Kompas» Daily (krant)); Ratih Hardjono (Bestuurslid «Komunitas Demokrasi Indonesia»); Sabam Siagian (Directeur en Senior Editor Jakarta Post); Catharina Widyasrini (Directeur JAVA PR).

Dinsdag 14 oktober 2008 – Bogor

Veldbezoek Armoedebestrijding (PNPM)

PNPM (National Program for Community Empowerment) is het nationale armoedebestrijdingprogramma van de Indonesische overheid. Het door de president geïnitieerde programma heeft een gemeenschapsgedreven aanpak. PNPM richt zich op het verbeteren van lokaal bestuur, het bestrijden van armoede en het creëren van werk. Dit gebeurt op subdistrictsniveau. Gemeenschappen krijgen eigen middelen ter beschikking, waardoor zij in de gelegenheid worden gesteld om sociale en economische ontwikkelingsactiviteiten te plannen, beheren en uitvoeren. Armoedebestrijding en werkvoorziening gaan zo gepaard met versterkte participatie en bestuur.

In 2009 zullen alle 80 000 dorpen in het land door PNPM worden gedekt. De jaarlijkse kosten hiervoor worden geschat op \$ 1,5 miljard a \$ 2 miljard. Vanaf 2011 moet het programma (a) volledig onder controle staan van, en (b) gefinancierd worden door de Indonesische overheid. Op dit moment is de Wereldbank medefinancier en toezichthouder van PNPM.

Groot voordeel van deze systematiek is dat fondsen snel de plek van bestemming bereiken (er wordt gewerkt met blokfinanciering van de Centrale Bank direct naar de dorpen); er een goede aansluiting is bij de voorkeuren van de lokale gemeenschap en dat de effectiviteit van de projecten wordt verhoogd door eigen participatie en bijdrage (in de vorm van werk).

In het algemeen gaat het om zeer kleine projecten: aanleg van een lokale weg, brug of schoolgebouw. Daarnaast voorziet het programma in micro-financiering.

De delegatie bezoekt meerdere projecten, te beginnen met een bezoek aan een districtshoofd die een overzicht geeft van het programma in zijn district. Hij benadrukt dat de investeringen kwalitatief goed benut worden, wat hij mede wijt aan het feit dat er grote lokale zeggenschap en controle is. Hij legt uit dat de fondsen worden beheerd door lokaal gekozen personen (niet zijnde het dorpshoofd) en dat tevens lokaal wordt beslist welk project moet worden uitgevoerd (vervolgens is de lokale gemeenschap mede verantwoordelijk voor de uitvoering). 75% van de fondsen wordt benut voor infrastructurele projecten en de rest voor micro-kredieten. 86% van de microkredieten komt terug (in revolving fund). De microkredieten bereiken ook de allerarmsten. Alleen vrouwen kunnen een krediet krijgen (mannen bleken niet terug te betalen). Het districtshoofd legt vervolgens uit hoe het financiële toezicht is geregeld. Vervolgens bezoekt de delegatie in verschillende dorpen een school, een brug en een kroepoekfabriek die zijn gefinancierd met middelen uit PNPМ.

Vervolgens bezoekt de delegatie een wijkproject in de stad Bogor (PNPM urban). Het wordt van het grootste belang geacht dat goede mensen projecten en geld beheren. Om die personen te vinden stelt het dorp allereerst criteria op waaraan het lokale «hoofd PNPМ» moet voldoen. Vervolgens geven dorpelingen 9 namen op. Degene met de meeste stemmen wordt vervolgens hoofd en stelt een team samen. Om corruptie tegen te gaan werken deze mensen op basis van vrijwilligheid. In Bogor wordt gesproken met een dergelijk «hoofd», die aangeeft hoe ook op dit niveau de doelen van de MDG's worden nagestreefd, de keuzes die zijn gemaakt en de speciale aandacht voor de allerzwaksten. Vervolgens krijgt de delegatie een rondleiding door het «dorp» en bezoekt enkele projecten.

Diner met William Wallace – chief economist bij Wereldbank

Wallace start met een toelichting op zijn carrière in Indonesië. Sinds 1989 is hij werkzaam geweest bij verschillende Indonesische ministeries. Sinds 2004 werkt hij bij de Wereldbank.

Wallace licht toe dat de schuldenlast van Indonesië een te grote druk op het systeem legde. De laatste jaren is daarom een zeer conservatief fiscaal beleid gevoerd. Dit heeft echter ook geleid tot het achterblijven van infrastructuur. Op dit moment is niet alleen financiering van infrastructuur een probleem, maar is er ook een groot gebrek aan kennis om grote infrastructurele projecten te leiden. Nu is het gebrek aan infrastructuur een rem op economische groei. Nu is er een groei van 6% (zonder de benodigde infrastructuur), waarbij de buitengewesten een snellere groei vertoonden dan Java. Consumentengroei ook hoog. Hij noemt echter drie zorgpunten:

1. De armen voelen groei niet (maar wel de prijsstijgingen)
2. 5% van GDP bestaat uit schulden. Druk is hoog en de obligatiemarkt van Indonesië staat in de kinderschoenen.

3. Er is een erfenis van de crisis van '98. Als ineens grote inflatie komt zal er paniek ontstaan en zal er een vlucht komen naar sterke valuta.

Wallace ziet ook positieve ontwikkelingen. De Indonesische economie is minder export-georiënteerd dan in veel andere Aziatische landen, waardoor de economie ook minder kwetsbaar is. Ook is het banksysteem hervormd (de banken zijn niet meer in handen van grote conglomeraten).

Hij stipt ook het probleem van werkloosheid aan. Voor de financiële crisis had Indonesië zeer lage lonen. De lonen stegen de laatste jaren echter, waardoor Indonesië zijn concurrentiepositie verliest aan andere landen. Op dit moment is een groot deel van de relatieve (opgeleide) middenklasse werkloos. Daarnaast speelt het probleem van «underemployment» bij de armen met kleine baantjes. Hoewel iedereen het de laatste jaren beter heeft gekregen groeit de kloof tussen arm en rijk.

Wallace geeft aan dat de Wereldbank in het PNP-programma de Indonesische overheid volgt. Ook geeft de Wereldbank directe begrotingssteun. Hij merkt daarbij op dat een verbetering van 3% in het financieringssysteem uiteindelijk meer oplevert dan de bouw van een weg.

Met betrekking tot armoedereductie stelt hij dat Indonesië het over het algemeen goed doet in de jaren '70. Vervolgens groeit de armoede in de jaren '90 door urbanisatie. In die tijd is geïnvesteerd in het ontsluiten van het platteland door aanleg van infrastructuur, maar zijn de investeringen in de steden achter gebleven. Vervolgens ontspint zich een discussie over waar de prioriteit moet liggen bij armoedebestrijding (platteland-stad).

Op vragen over de besteding van gelden die gepaard zijn gegaan met de grote decentralisatie-operatie geeft Wallace aan dat decentralisatie is aangepakt op de «big bang»-manier en dat regionaal minder financiële kennis was. Nu zijn er echter directe verkiezingen in de regio's, waarmee ook de accountability van lokaal bestuur wordt vergroot. Het financieel management wordt nu ook regionaal beter ter hand genomen. Echter, niet alle problemen zullen als sneeuw voor de zon verdwijnen. Ook in lokaal bestuur zullen hervormers moeten opstaan die serieus werk willen maken van financieel beheer. Met betrekking tot bestedingen in conflictgebieden geeft hij aan dat die altijd ondoorzichtiger zijn dan in een stabiele situatie.

Vervolgens wordt gesproken over het subsidiëren van brandstof. Op macroniveau heeft dit weinig consequenties omdat Indonesië zelf ook olie produceert. Het is echter geen goede benutting van geld. Echter alle olieproducerende ontwikkelingslanden subsidiëren brandstof en het is psychologisch een moeilijke beslissing die subsidies af te schaffen.

Een van de leden stelt dat de Wereldbank eigenlijk zou moeten optreden waar de overheid het nalaat, bijvoorbeeld op het gebied van vervuiling. Wallace geeft aan dat dit complementair kan zijn aan inspanningen op het gebied van armoedebestrijding. Op dit moment ziet hij het echter als een prioriteit om lokaal bestuur te versterken (empowerment). Over enkele jaren zal de Wereldbank zich kunnen terugtrekken uit nu lopende programma's en aandacht kunnen besteden aan zaken als watermanagement, sanitatie en gezondheid. Er zal echter ook een vraag om hulp moeten komen.

Op de vraag of China investeert in de ontwikkeling van Indonesië antwoordt Wallace dat dit in Indonesië eigenlijk nauwelijks aan de orde is.

Over corruptie zegt Wallace dat de reputatie van Indonesië slechter is dan de realiteit.

Gesprek met Verkiezingscommissie (KPU), Vz H. Anshary en 2 commissie-leden

De KPU staat voor een enorme uitdaging: parlementaire verkiezingen in april 2009 en wellicht twee rondes presidentiële verkiezingen in juli en oktober 2009. Meer dan 150 miljoen stemmers in ruim 2000 districten met maar liefst 44 geregistreerde politieke partijen (38 nationale partijen en 6 lokale partijen in Aceh). Er zijn 523 000 kiesbureaus. Een derde van de namen op lijsten moet een vrouw zijn. Dit geldt voor alle partijen.

Tijdens de parlementsverkiezingen zullen kiezers vier kiesformulieren moeten invullen (parlement, provinciale vertegenwoordiger in senaat, provinciaal parlement) uiteindelijk zullen 800 miljoen stembiljetten worden gedrukt.

Op vragen van leden hoe kiezers worden gemotiveerd de gang naar de stembus te maken geeft Anshary het volgende aan:

- op dorpsniveau krijgen kiezers uitleg over democratie en de rol van verkiezingen.
- Datum 9 april met zorg gekozen (geen religieuze feesten bijvoorbeeld)
- Wettelijk vastgelegd dat het een vrije dag is
- Ook private sector en NGO's proberen bevolking te motiveren deel te nemen aan de verkiezingen.

De kiesdrempel ligt op nationaal niveau op 2.5%. Op provincieniveau geldt geen kiesdrempel. Verder zijn buitenlandse waarnemers welkom zolang ze voldoen aan de eisen die hiervoor zijn opgesteld.

Op vragen van leden over de steun die een presidentskandidaat moet hebben in het parlement (15 of 30%) antwoordt Anshary dat dit waarschijnlijk wordt vastgesteld op 25%. Het huidige systeem laat geen ruimte voor onafhankelijk presidentskandidaten (alleen partijen kunnen een kandidaat nomineren). Hij hoopt zelf dat er vijf kandidaten zullen zijn.

Nederland ondersteunt de KPU via een programma van de UNDP met USD 2 miljoen. Een commissielid van het KPU roept op tot een grotere bijdrage van Nederland om technische problemen (bijv. op gebied IT) op te kunnen lossen.

Het commissielid van de KPU benadrukt dat Indonesië een ontwikkelende democratie is. Hij onderstreept deelname van vrouwen in dit proces in dit overwegende islamitische land. Hij hoopt dat de leden dit zien en hij ziet de ontwikkeling zelf als een voorbeeld voor de wereld.

Gesprek met Muhaimin Iskander, Vicevoorzitter van de DPR (parlement)

Iskander heet de delegatie welkom en geeft een korte introductie van de werking van het parlement en van de grootste partijen die erin zijn vertegenwoordigd. De delegatieleider stelt de delegatie voor en gaat kort in op de geschiedenis die beide landen delen. Hij geeft daarbij aan dat sommige delen van de geschiedenis erg worden betreurd en dat dit door voormalig minister Bot ook is verwoord. Hij acht het van belang dat beide landen zich richten op een gezamenlijke toekomst, maar dat tegelijkertijd het verleden niet zou moeten worden vergeten. Iskander geeft aan dat beide landen inderdaad een gezamenlijke geschiedenis delen en dat hij de woorden van de delegatieleider zeer waardeert.

Na welkom te zijn geheten geeft de delegatieleider aan dat hij namens het Nederlandse parlement zijn spijt wil uitspreken over delen van de geschiedenis. Hij benadrukt dat beide landen een gezamenlijke toekomst delen. De vice-voorzitter van deze commissie geeft aan dit te waarderen. Van belang voor de toekomst acht hij de ontwikkeling van de kenniseconomie, economische groei en groei van de middenklasse. Dat laatste acht hij cruciaal voor de stevige verankering van de democratie.

Het lid van de Partai Demokrat vraagt de delegatie het Nederlands perspectief te schetsen m.b.t. de RMS. De delegatieleider geeft aan dat in Nederland ongeveer 80 000 Molukkers wonen. Sommigen van hen willen vanuit hun historisch perspectief een onafhankelijke republiek van de Molukken en houden deze droom in stand. Hij benadrukt dat de meerderheid van de Nederlandse politieke partijen Indonesië zien als een soevereine staat, maar dat andere geluiden wel ruimte moeten krijgen. De kracht van een democratie ligt ook in de ruimte die minderheden hebben om hun mening te uiten. Een ander lid vult aan dat het ideaal van zelfbeschikking binnen de Nederlandse Molukse gemeenschap leeft, en dat dit ideaal wordt aangewakkerd door hoge gevangenisstraffen voor vlaggenincidenten. Aandacht wordt gevraagd voor gevangenen die hun straf uitzitten buiten de Molukken en de mogelijkheden voor familie hen te bezoeken.

Een ander lid van de DPR geeft aan dat Indonesië vrijheid van meningsuiting kent, maar dat bepaalde groepen op de Molukken proberen de eenheid van Indonesië te ontmantelen.

Hij erkent het probleem van de gedetineerden en geeft aan de regering te verzoeken hen naar de Molukken over te brengen (zolang als ze maar niet oproepen tot onafhankelijkheid). De vice-voorzitter van Commissie 1 benadrukt dat Indonesië veel diversiteit (taal, etnische achtergrond, religieus etc.) binnen eenheid kent. Hij spreekt de hoop uit dat democratie behouden kan blijven. In sommige delen van Indonesië (Molukken, Papoea, Atjeh) moeten de problemen stap voor stap op een democratische manier worden opgelost.

Vervolgens vraagt het lid van de Was PDIP (Partai Demokrat Indonesia Perjuangan/Partij Megawati) wat de prioriteiten zijn in het Nederlands buitenlands beleid, vooral in het licht van zijn perceptie dat de bilaterale relatie tussen Nederland en Indonesië zwakker wordt. De delegatieleider geeft aan dat hij de indruk heeft dat het tegendeel waar is. Vooral met de periode Bot is een nieuwe fase aangebroken in de relaties. Daarnaast geeft hij aan dat ook in economisch opzicht de relaties stevig zijn, dat Indonesië de grootste ontvanger is van Nederlandse ontwikkelingshulp en dat de grootste ambassade van Nederland in Indonesië staat. Ook overstijgt de aandacht van Nederland voor Indonesië vele malen de aandacht die andere EU-landen aan Indonesië besteden. Eén van de leden brengt de EU zwarte lijst op van luchtvaartmaatschappijen. Hij merkt op dat dit voor beide partijen een uiterst onwenselijke situatie is, en in het bijzonder voor deze delegatie omdat die graag de Molukken had willen bezoeken. Nederland geeft morele en technische steun. Hij dringt erop aan dat Indonesië ook de nodige maatregelen neemt.

Daarna ontspint zich een discussie over de situatie op Papoea, waarover leden vragen stellen met betrekking tot de mensenrechtensituatie, economische ontwikkeling en de speciale autonomiewet. De leden van

Commissie 1 geven aan dat twee provincies onder de speciale autonomiewet vallen, Atjeh en Papoea. Deze provincies krijgen een enorm budget. Probleem ligt bij Papoea zelf dat 65–70% van dit budget besteedt aan bureaucratie. Er wordt grote nadruk gelegd op het belang van het opleiden van goede leiders, omdat het daaraan op dit moment ontbreekt. Op de vraag waarom het nog steeds verboden is de Papoeavlag te tonen (hoewel geoorloofd onder speciale autonomiewet) komt het antwoord dat dit wel degelijk verboden is omdat desintegratie het motief zou kunnen zijn.

De discussie eindigt met de houding van politie bij godsdienstige tegenstellingen op Ambon en Poso. De vice-voorzitter van Commissie 1 geeft aan dat er altijd sprake zou moeten zijn van het handhaven van de wet voor beide partijen.

De delegatieleider sluit het gesprek af met een woord van dank en nodigt Commissie 1 uit Nederland te bezoeken.

Lunchgesprek met Sydney Jones, Senior advisor van de International Crisis Group

Sydney Jones woont al 20 jaar in Indonesië en is expert op het gebied van terrorisme en de positie van minderheden.

Ze geeft aan dat de invloed van Al Q'aida op Jemaah Islamijah is verzwakt en dat deze laatste groepering geen gebruik meer maakt van de Al Q'aida methodes. Slechts een kleine minderheid binnen de Jemaah Islamijah (J.I.) betreurt dit. De politie heeft hierin zeer goed werk geleverd en er bestaat ook veel kennis over deze groepering. Radicalisme is niet volledig uitgebannen, maar het blijft beperkt tot zeer kleine (zwakke) groepen.

Ze verwacht dat spanningen tussen Christenen en moslims in sommige delen van Indonesië waarschijnlijk niet meer zullen leiden tot wijdverbreid geweld. Vooral omdat de politie en het leger een neutralere opstelling kiezen dan dat ze eind 90-er jaren deden.

Op vragen over de speciale autonomiewet en vlagincidenten antwoordt Jones dat niets emotioneler is in Indonesië dan vlagincidenten (wordt als bijna erger gezien dan moord). De straffen zijn dan ook verschrikkelijk. Het blijkt echter moeilijk hier met de Indonesische autoriteiten rationeel van gedachten te wisselen, omdat het wordt gezien als een aanval op Indonesië. Moeizaam hierover in mensenrechtentermen te spreken. Was ook weinig rumoer na de berechting van de vlaggenzwaaiers.

Over Papoea zegt ze dat het onmogelijk was dit gebied te ontwikkelen zonder enorme influx van immigranten. Dit waren veelal moslims. In Papoea zijn daarnaast zeer radicale (evangelistische) Christenen actief die proberen moslims te bekeren. Zij ziet problematiek Papoea dan ook deels als een migrantenkwestie en deels als een zaak van concurrerende fundamentalisten («ideological mirror images»).

Over de bureaucratie stelt ze dat iedere clan een district wil hebben waar zij de meerderheid zijn. De druk om meer districten te creëren komt dan ook van de Papoea bevolking zelf. Hierdoor ontstaan soms districten met slechts 12 000 inwoners. De laatste paar jaar is het aantal districten verdubbeld.

Op vragen over geweld tegen kerken stelt ze dat dit een paar gebieden betreft en dat het met name voorkomt op West-Java, dat traditioneel islamitisch is. Jones stelt dat «high profile evangelical Christians» thuiskerken zijn begonnen (voor de bouw van een kerk is goedkeuring van de lokale gemeenschap benodigd). De islamisten betoogden vervolgens dat

dit onwettig was en de politie trad niet op tegen daarop volgend geweld. Probleem is dat regering niet duidelijk opkomt voor rechten voor minderheden. Dit geldt niet alleen voor Christenen, maar ook voor Ahmadiyyah.

De Molukken worden door de militairen nog steeds in één adem genoemd met Atjeh en Papoea vanwege separatistische bewegingen. Echter, RMS is «insignificant» en is dat al lange tijd. De militairen willen echter zoveel mogelijk financiële middelen verwerven en overdrijven daarom invloed separatistische beweging. Ze is onlangs op Ambon geweest en geeft aan dat er volop gebouwd en geschilderd wordt. Door conflict is gemeenschap gesegregeerd, maar tussen gemeenschappen is interactie.

Het is niet de «interfaith» dialoog die mensen weer bij elkaar heeft gebracht, maar het functioneren van de markt. Mensen hebben redenen en noodzaak voor interactie en dit zal uiteindelijk het cement van vrede blijken. Ze geeft ook aan dat Nederland (en de VS en Australië) in Indonesië verdacht zijn omdat Nederland separatisten een veilige haven zou bieden. Het is daarom juist voor Nederland lastig om zich in de discussie over de Molukken te mengen.

Indonesië ziet zichzelf als een gematigd islamitisch land dat terrorisme veroordeelt en bestrijdt. Sinds 9/11 is de Saoedische financiering van de salafischolen sterk afgenomen. 1/5 deel van het onderwijs in Indonesië is islamitisch onderwijs. Van de 30 000 scholen zijn er 200 salafischolen. Jones geeft aan dat is gepoogd Indonesische imams te exporteren naar Europa, maar dat dit eigenlijk nooit echt gelukt is omdat ze het afleggen tegen Arabische imams.

Naar aanleiding van vragen over de hervorming van het leger zegt Jones dat hervormingen zijn vastgelopen. Het leger zou uiteindelijk moeten worden gericht op externe dreigingen en geen interne rol meer moeten spelen. Daarvoor zou ook de territoriale commandostructuur moeten worden opgeheven. Dit is echter niet aan de orde. Jones ziet eerder een tegengestelde beweging: hoe meer nieuwe districten worden gecreëerd, hoe meer redenen het leger heeft zich ook daar te installeren. In algemene zin stelt Jones wel dat het leger zich in kritieke situaties beter gedraagt. Op de vraag of Jones het mogelijk acht dat Indonesische troepen de Taliban bevechten antwoordt Jones dat zij dit niet onmogelijk acht. Ze ziet geen politiek obstakel om deel te nemen aan vredesmissies als er moslims bij zijn betrokken. Op de vraag of Indonesië terugvalt in onveiligheid als buitenlandse hulp afneemt antwoordt Jones met een duidelijk nee: er is een crème de la crème opgeleid van de politie en er is een uitstekend trainingscentrum. Dit gaat niet zomaar verloren.

Op de vraag of de actieve islam een sterkere positie inneemt in Indonesië geeft Jones aan dat sinds 1987 sprake is van een groeiende trots in de moslimidentiteit. Echter, dit betekent niet perse dat het fundamentalisme groeit. Hoewel mensen vromer worden heeft dit geen effect op persoonlijke relaties. Zij ziet wel dat in opiniepeilingen bijvoorbeeld de steun voor de invoering van de sharia groeit.

Gesprek met de voorzitter van de anticorruptiecommissie KPK – Antasari Azhar

Azhar geeft aan dat KPK zich op twee zaken richt: repressie en preventie (op elk niveau). In 2008 heeft de commissie ongeveer 40 zaken behandeld. In 17 gevallen bleek er te weinig bewijs voor vervolging. Dit wordt meegenomen als les voor het preventieonderdeel. Op vragen van leden geeft Azhar aan dat onderzoek personen betreft uit alle politieke gelederen.

Zelfde procedures gelden ook van hoog tot laag. De regering kan niet ingrijpen.

Op vragen van leden wie dan toezicht houdt op de KPK, geeft Azhar aan dat er alleen sprake is van budgettair toezicht door het parlement.

Vervolgens ontspint zich een discussie met de leden. Azhar geeft aan dat KPK kan beschikken over voldoende personeel (5 commissarissen, 2 adviseurs, 492 medewerkers, tegen het eind van het jaar zijn dit er 624). Hij beaamt dat het een «gevaarlijke» baan is. Er wordt gecoördineerd opgetreden met de politie. Indien veroordeelden smeergelden terugbetalen kan dit een verlichtende werking hebben op de straf. Daarna wordt gesproken over de definitie van corruptie. Azhar geeft aan dat die is vastgelegd in de wet. Geschenken moeten worden gemeld (en hij toont een vitrine met alle geschenken die hij heeft ontvangen).

Gesprek met Vice-Voorzitter van de anticorruptiecommissie KPK – Chandra Hamzah en met Partnership for Governance Reform

Hamzah legt uit dat corruptie werd gezien als een buitengewone misdaad, waartegen buitengewone middelen moesten worden ingezet. Daarom is in 2003 de KPK opgericht. Corruptie heeft zeer negatief effect op economische groei en ontwikkeling. KPK bestrijdt corruptie met meerdere middelen, zoals repressie (licht procedure toe en geeft ook aan dat na berechting de zoektocht naar «verdwenen geld» nog een zeer moeizame zaak is). Daarnaast wordt aandacht besteed aan preventie en monitoring. Er zijn 30 verschillende soorten corruptie geïdentificeerd.

De verwachtingen van de KPK waren hoog. Inmiddels zijn 29 000 klachten ontvangen. Die betreffen echter niet alleen corruptie, maar soms ook andere problemen waar mensen mee zitten. Ongeveer 20% van deze klachten betreffen corruptie, waarvan 26% valt onder de definitie zoals vastgesteld onder de wet. Bij de overige gevallen is vaak meer informatie nodig. 807 gevallen zijn doorgedaan naar het volgende niveau. Uiteindelijk zijn 40 zaken succesvol afgerond (in 100% van de gevallen zijn de verdachten schuldig bevonden en veroordeeld).

Het Partnership for Governance reform is een forum waarin verschillende Indonesische spelers met de donorgemeenschap werken aan het bevorderen van goed bestuur. Het doel van het partnerschap is te komen tot een eerlijk, democratisch en welvarend Indonesië, gegrondvest op duurzame principes en praktijk van goed bestuur. Een laag niveau van corruptie wordt gezien als een belangrijke graadmeter van goed bestuur en daarom speelt het thema anti-corruptie een belangrijke rol in alle programma's van het partnerschap.

Corruptie is wijdverspreid in Indonesië en manifesteert zich op elk niveau. Nederland is met 43% van het totaal de grootste donor van het anti-corruptieprogramma van het Partnerschap. Het Partnerschap startte haar activiteiten al voor de oprichting van de KPK. Programma's richten zich op «control and enforcement», wetgeving, modernisering van processen, human resources.

Gesprek met vakbonden: Vz. KSBSI (Silaban), Vz. KSPI (Mosii), plv SG KSPI (Suryono)

KSBSI vertegenwoordigt meer dan 1300 lokale vakbonden en heeft ruim 250 000 leden.

Na het Soeharto-tijdperk bestond er slechts één vakbond. Na de Reformasi stonden er 90 bonden geregistreerd. Nu is er sprake van drie grote

confederaties. Mosii geeft aan dat meer dan ooit tevoren er sprake is van democratie in Indonesië. Er is vrijheid tot oprichten van een bond. Er zijn slechts 10 leden nodig om een bond te stichten. In één bedrijf bestaan dan ook vaak verschillende bonden. Mosii benoemt de volgende uitdagingen:

- m.b.t. de sociale dialoog is capaciteitsopbouw hard nodig.
- er is veel werkloosheid en een tekort aan vaardigheden. De regionale opleidingscentra zijn in veel gevallen verdwenen met de decentralisatieslag.
- Ontvangen steun van de CNV (in het verleden eveneens van de FNV).
Mosii doet een oproep voor verhoogde financiële steun.

Nederland geeft financiële steun aan een ILO-project in Oost-Indonesië en Atjeh waarin postgraduates worden getraind. Mosii vindt dat geen goede aanpak en vindt dat er meer steun moet komen voor werkloze vakbondsleden. Hij geeft ook aan dat andere landen meer steun verlenen aan vakbonden dan Nederland.

Op vragen van leden over arbeidsomstandigheden antwoordt Mosii dat dat is geregeld bij wet, maar dat die wet kleine bedrijven niet verplicht zich aan een bepaald minimum te houden. De bonden proberen wel te doen aan awareness bij leden, maar veel training is noodzakelijk. Er wordt op dit moment vooral veel energie gestoken in collectieve onderhandelingen.

72% van de werkgelegenheid bevindt zich in de informele economie. De bonden zijn wel bezig om te proberen daarin voet aan de grond te krijgen. Van de 28 mln. werknemers in de formele economie is 20% aangesloten bij een vakbond. Ze verwachten daarvoor bescherming en een collectief akkoord.

Het minimumloon verschilt per regio en wordt door de overheid vastgesteld (in Jakarta ligt het bijvoorbeeld op ongeveer \$ 100 per maand). Vanwege het grote gat tussen vraag en aanbod hebben werknemers een slechte onderhandelingspositie. Op vragen over kinderarbeid geven de vakbondleiders aan dat dit alleen in de informele economie speelt. De minimumleeftijd om te mogen werken is vastgesteld op 15 jaar. Op de vraag of bonden zich duidelijk binden aan politieke partijen antwoorden de vakbondsleiders ontkennend. Ze verwachten een politieke ommekeer in 2014 wanneer de huidige leiders te oude zullen zijn. Wellicht is dan ook de tijd rijp voor een sociaal-democratische partij.

Op vragen van leden of vakbondsleiders beschermd worden geven de vakbondsleiders aan dat in het laatste jaar vier leden gevangen zijn gezet. Repressie en intimidatie bestaan nog steeds.

Gesprek met Dewan Adat Papua

De vertegenwoordigers van DAP geven aan dat het voor hen onmogelijk is het land uit te komen en dat ze daarom dit moment aangrijpen om een petitie aan te bieden. Over Papoea geven ze aan dat na de invoering van de speciale autonomie de problemen in Papoea groter zijn geworden. Ze geven aan niet te begrijpen dat Papoea bij Indonesië is gevoegd. Op vragen van leden over de situatie in Papoea, geven de vertegenwoordigers van DAP aan de speciale autonomiewet is gemaakt door en voor Indonesiërs en dat de extra fondsen verloren gaan door corruptie. Ze zien geen enkele vooruitgang ondanks extra fondsen in Papoea. Papoea wil onafhankelijkheid.

Hun bureau heeft een vertrouwelijk rapport geschreven over de politieke economie van Indonesië. In de laatste 10 jaar is er enorm veel veranderd in Indonesië en heeft het land zich ontwikkeld tot een echte democratie. Ook is macht overgeheveld van het centrum naar de districten. Na de financiële crisis eind jaren 90 heeft het Indonesië langer dan andere Aziatische landen gekost er weer bovenop te komen. Ook het onderwijssysteem laat veel te wensen over, maar het land beweegt zich in de goede richting tot enkele weken geleden toen de kredietcrisis losbrak. Er is veel vermogen verloren gegaan, de boeren komen in een moeilijke positie en afgestudeerden vinden geen baan. Van Zorge wijst er ook op dat er geen oproer is ontstaan. Dit bewijst volgens hem ook de grote flexibiliteit van Indonesiërs.

Van Zorge geeft aan dat in Indonesië weinig is gekeken naar de landbouwsector en dat energie vooral werd gericht op kapitaalintensieve industrie. Landbouw is nog steeds kleinschalig en niet gericht op export. Er is nauwelijks infrastructuur om handel te bevorderen. De vraag is waarom zich hier geen «groene revolutie» ontwikkeld als in de rest van Azië. Hij wijt dit aan een gebrek aan inzicht van de regering, die zich heeft gericht op zaken die het meest lucratief voor de machthebbers zelf waren (hotels, grondstoffen, chemiesector).

Van Zorge bericht ook aan compleet gebrek aan modernisering in de landbouwsector (ze gebruiken bijv. nog steeds zaden uit de koloniale tijd). Hoewel Yudhoyono zegt zich te identificeren met de boeren is hier geen actie op gevolgd. Het gebrek aan actie vanuit de boeren zelf wijt van Zorge aan de levenshouding van de boeren.

Vervolgens ontspint zich een discussie over de rol van de islam in Indonesië. De laatste 10 jaar groeit de invloed van de islam. Saoedi-Arabië steekt veel geld in vooral de ontwikkeling van islamitische scholen. Echter, van Zorge betoogt dat deze ontwikkelingen niet verward moeten worden met een groei van de politieke islam. Volgens hem is van dit laatste geen sprake en willen Indonesiërs niet dat de islam een rol speelt in de politiek. Zolang als de democratie vruchten afwerpt zal de bevolking seculier blijven.

Over de presidentsverkiezingen zegt van Zorge dat Golkar en SBY waarschijnlijk bij elkaar blijven, wellicht met steun van de Parti Demokrat. Over PKB merkt hij op dat deze is versplinterd. Kalla wordt niet als een serieuze speler gezien. Hij veracht dat SBY wordt herkozen. SBY had wel veel meer kunnen doen. Hij werd met meer dan 60% van de stemmen gekozen en daarmee kon hij volgens van Zorge optimaal gebruik maken van het presidentiële systeem. Hij heeft echter onnodig vaak gerekend met het parlement, waardoor hij zijn mandaat naar mening van van Zorge heeft verkwanseld. Hij geeft aan dat Indonesiërs sterk leiderschap willen. Ze zijn blij te kunnen stemmen, maar hij acht de democratie nog niet volledig geconsolideerd.

Bij deze verkiezingen zal er één «wildcard» zijn in de persoon van PRABOWO SUBIANTO (voormalig schoonzoon Soeharto) die een aantrekkelijke kandidaat is (hoewel met vraagtekens bij zijn verleden). Hij lijkt een nationale basis te vinden bij de boeren (voorzitter nationale boerenbond geworden); hij is steenrijk en tenslotte hij lijkt een goede strategie te volgen (geadviseerd door Amerikaanse consultants koopt hij goede zendtijd in).

Over corruptie zegt hij dat wat in het Westen als corrupt wordt gezien in Indonesië niet altijd zo wordt ervaren.

Hij acht het zinvol dat de EU en Nederland veel investeert in Indonesië, zeker omdat de VS met Bush van het voetstuk is gevallen en dat de Arabische wereld niet wordt vertrouwd. De EU zou vooral een rol kunnen spelen op het gebied van onderwijs. Hij ziet daarin ook een grote rol voor het opleiden van Indonesiërs in de EU (middels beurzensysteem). Daarnaast zou de EU een rol kunnen spelen in landbouw en in het ondersteunen van een gevoel van zelfvertrouwen. Nederlanders worden in Indonesië hoog geacht.

Donderdag 16 oktober 2008 – Jakarta

Gesprek met National Law Commission – prof. J.E. Sahepaty, vz Nationale Juridische Commissie

Op vragen van leden over de impact van de speciale autonomiewetgeving voor Papoea antwoordt Sahepaty dat het probleem niet ligt in de wetgeving maar in de wijze waarop die wordt geïnterpreteerd en uitgevoerd. Dit is een breder probleem dat ook op andere terreinen speelt. Zo zijn veel mensen die recht spreken niet integer, maar dit is moeilijk te bewijzen. Corruptie is onderdeel van de cultuur en dat tast ook het rechtssysteem aan. Hij heeft persoonlijk geadviseerd de hoge raad «schoon te vege», maar dat is niet gebeurd.

Op de Molukken en Papoea zijn er mensen (niet de regering)/externe factoren, die groepen tegen elkaar opzetten. Hij ziet geen tegenstelling tussen een eenheidsstaat en deelstaten (zie de VS), maar hij vraagt zich ook af of er altijd eerst een bloedbad moet zijn (Atjeh) voordat er een speciale autonomiewet komt. Op vragen over de Molukken zegt Sahepaty dat stabiliteit moet worden gecreëerd. Hij heeft veel gesprekken op «grassroot level» gevoerd. Ook met de RMS in Nederland. De enige manier om hulp te bieden aan de Molukken ligt in de ontwikkeling van kennis (studiebeurzen). Ook moet de samenleving en de verdeling van verantwoordelijkheden/banen eerlijker geschieden waarbij iedereen een beurt krijgt (ook de islamieten). Hij ziet de RMS als verleden tijd. Ambon moet naar de toekomst kijken. Op de vraag of de RMS wellicht toch leeft omdat de vlag wordt getoond antwoordt Sahepaty dat sommige (onwetende) mensen worden opgehitst. Hij beschouwt de 90 gevangenen als terroristen en als mensen die zo overtuigd zijn van hun gelijk dat ze niet meer naar de toekomst kijken. Hij benadrukt ook dat de aanhangers van RMS bijna allen in één dorp wonen. Hij hoopt Libanon als voorbeeld kan dienen voor uitwerking speciale autonomie op de Molukken met een verdeling van de macht tussen Christenen en Islamieten. Hij geeft aan dat de islamieten op Ambon tot op zekere hoogte tolerant zijn. Hij hoopt dat via de kerk een oplossing kan worden gevonden (door zwart-wit denken af te zwakken).

Bezoek aan vicepresident – Jusuf Kalla

De delegatieleider leidt het gesprek in met woorden van spijt over wandaden na de onafhankelijkheid en benadrukt het belang van een gezamenlijke toekomst waarin het verleden echter niet moet worden vergeten. Hij maakt gewag van de uitstekende bilaterale relaties en spreekt zorgen uit over de situatie in bepaalde gebieden van Indonesië, waarbij het met name de Molukken noemt omdat Nederlandse burgers zich daarbij erg betrokken voelen.

Kalla geeft aan DAT het verleden deel van de geschiedenis is en dat vooral moet worden gekeken naar de toekomst en hoe de relatie verder uitgebouwd kan worden. «Indonesia is not better than others». Hij benadrukt vooral het belang van handel en de kennis van Nederlanders van Indo-

nesië. Nederland is ook belangrijk voor Indonesië. Indonesiërs hebben veelal kennis van Nederland; de Rotterdamse haven is van groot belang voor bijv. Indonesische palmolie en ze willen graag samenwerken op het gebied van landbouw. Hij roemt ook de Nederlandse kennis op het gebied van water en overstromingsproblematiek.

Kalla ziet democratie niet als doel op zich maar als middel naar welvaart. De democratie ontwikkelt zich steeds verder en is cruciaal voor de stabiliteit van het land. Welvaart en ontwikkeling zijn essentieel. Natuurlijk is er armoede, maar de regering doet er veel aan dit aan te pakken.

Kalla betoogt dat de Reformasi twee zaken heeft gebracht: democratie en decentralisatie. Dit laatste betekende een grotere autonomie voor de verschillende provincies en een speciale autonomie voor Atjeh en Papoea. Dit lijkt goed te werken getuige de veiligheidssituatie in Atjeh. In Papoea heeft het enig resultaat opgeleverd: meer economische gelijkheid en meer sociale rechtvaardigheid. De Papoea's denken dat Java Papoea uitbuit, maar daar is nu geen sprake meer van. Hij geeft aan dat papoea \$ 3 mld. krijgt uit de staatskas, terwijl de grondstofopbrengsten van papoea slechts \$ 1.7 mld. bedragen. Daarmee wordt Papoea zwaar gesubsidieerd en kan geen sprake zijn van uitbuiting. Het bestuur zou moeten worden geleid door lokale bestuurders. Daarvoor is het onderwijs van groot belang. Hij geeft aan dat dit verbeterd. De speciale autonomiewet moet uiteindelijk leiden tot meer welvaart.

Over de Molukken zegt Kalla dat er een romantisch waas omheen hangt. Hij noemt daarbij Nederland met naam. Tijden veranderen echter. De Molukken produceren geen grondstoffen, maar ontvangen wel grote geldstromen. De destructieve elementen uit de Molukken hebben een veilige haven gevonden in Los Angeles. 7 jaar geleden was er strijd over economische zaken en administratieve gelijkheid. Middels onderhandelingen (ook van hemzelf) is het conflict beëindigd. Voor de Reformasi was er sprake van een geleide democratie. Voor de harmonie bracht dit ook goede zaken mee en de situatie op de Molukken was geregeld als in Libanon, waarbij de macht tussen religieuze groepen verdeeld werd. In het democratische systeem nu krijgt de meerderheidsgroep de meeste stemmen en de meeste posten. Het democratische systeem gaat ten koste van de harmonie. Inmiddels is hier wel een weg in gevonden middels het «maidensystem» waarbij een christelijke gouverneur bijvoorbeeld een duo vormt met een islamitische vice-gouverneur.

Het economisch systeem en de handel werd gedomineerd door outsiders waardoor de lokale bevolking zich gemarginaliseerd voelde. Het conflict begon als een conflict tegen de outsiders (politiek-economisch) maar binnen een week werd het een conflict tussen religies. Het was zeer moeilijk hier een einde aan te maken.

Over vlagincidenten zegt Kalla dat dit zeer gevoelig ligt in Indonesië. In belang van veiligheid wordt hierover ook gesproken met Nederland. Maar in zijn visie zullen delicate zaken uiteindelijk ook deel van de geschiedenis worden.

Gesprek met de gouverneur van de Molukken – Karel Ralahu en met de vice-gouverneur

Ralahu start met een algemene beschrijving van de Molukken. Op vragen over corruptie met hulp gelden antwoordt hij dat hulp bijv. van Nederland de Molukken bereikt via het kanaal van multilaterale organisaties als de UNDP. Er wordt uitleg gegeven over het peace for development project dat wordt gecontroleerd door een speciale auditor en waarbij nooit misbruik van fondsen is geconstateerd. Op vragen over de

mensenrechtensituatie geeft hij aan dat de situatie verbetert en dat er meer sprake is van harmonie tussen de religieuze groepen. Met Nederland wordt op verschillende terreinen samengewerkt: verzoening; lokaal bestuur; economische ontwikkeling; water en bevordering van de volksgezondheid; training en onderwijs; maritieme activiteiten.

Over vlagincidenten zegt hij dat het door de Indonesische wet wordt gezien als verraad en ondermijning van de staat. De straffen zijn in lijn met het wetboek van strafrecht en als zodanig ziet hij geen relatie met schendingen van mensenrechten.

De vice-gouverneur voegt hieraan toe dat hoewel het niet een gevaarlijke daad is, de samenleving hier erg emotioneel op reageert. Het recht wordt toegepast om de emotie te sussen. Op vragen van leden over het bezoek van gevangenen buiten Ambon en de toezeggingen van nationale parlementariërs deze kwestie te bezien geeft Ralahu aan dat er geen probleem is met bezoek van gevangenen en dat lokale autoriteiten de plicht hebben families bij te staan die gevangenen (ook buiten Ambon) willen bezoeken.

Ralahu legt uit dat er een traditie is van vreedzaam samenleven. Zo werden bijvoorbeeld elkaars religieuze feesten bezocht. Met de laatste verkiezingen heeft dit gouverneursduo (een moslim en een christen) 62% van de stemmen behaald. Ze bezochten ook elkaars gemeenschap.

Op vragen over vluchtelingen antwoordt Ralahu dat met behulp van buitenlandse fondsen alle IDPs terug zijn gekeerd en dat er geen vluchtelingenkampen meer bestaan. De belangrijke vraag nu echter is hoe de dorpen kunnen worden voorzien van een goede infrastructuur; verwoeste faciliteiten moeten worden opgebouwd.

Over het conflict stelt hij dat de hervormingen een negatieve sociale impact hadden. Religie lag volgens de analyse niet ten grondslag aan het conflict, maar externe partijen hebben hierin een rol gespeeld.

Gesprek met religieuze leiders van de Molukken – John Ruhlessin (protestantse kerken); Petrus Mandagi (katholieke kerk); Idrus Toekan (moslimgemeenschap)

Mandagi geeft aan dat de situatie op de Molukken nu kalm is en dat het conflict verleden tijd is. Als reden noemt hij het feit dat het geen religieus conflict betrof, hoewel velen dit wel dachten. Het was een politiek conflict waarvoor religieuze gevoelens werden gebruikt (gemeenschappen zijn het conflict «ingeprovoceerd» door outsiders – het was een politiek conflict). Om die reden was het relatief makkelijk het conflict achter zich te laten. Ruhlessin geeft aan dat er nu ook sprake is van een dialoog tussen religieuze en politieke leiders (op grassroot niveau): men wil de overheid niet provoceren maar wel inzicht geven in de reële problemen.

Ruhlessin vraagt de delegatie waarom deze trip een focus moest worden gelegd op de Molukken. Hij heeft het gevoel dat de buitenwereld met een zeer politieke bril naar oost-Indonesië kijkt en dat de «mensen» in dit proces worden vergeten. Hij geeft aan dat niet alleen in de Molukken conflict heeft gespeeld, maar ook in andere gebieden. Hij benadrukt dat conflict niet werd veroorzaakt door de Molukkers en dat religieuze leiders hebben gepoogd «wijs» te zijn. De delegatieleider geeft aan dat de Nederlandse leden mensenrechten van groot belang achten en dat daarom ook aandacht is voor de Molukken. Daarnaast leeft een grote Molukse gemeenschap in Nederland.

Vanuit een mensenrechtenbril zegt hij dat er teveel troepen zijn gestationeerd op Ambon. Vanuit dat oogpunt vreemd dat conflict toch is losgebroken. Nog vreemder is het dat veel doden zijn gevallen door «kogels». Of de Indonesische regering dit echt aan kan pakken is een zeer politieke vraag. Ze hebben nooit echt onderzocht wat het conflict werkelijk veroorzaakt heeft.

De protestantse kerk in de Molukken is gebaseerd op het Nederlandse model. Moslims zijn de meerderheid op de Molukken. Vanuit dat opzicht werd pluralisme van groot belang. Dit zou ook een voorbeeld kunnen zijn voor Nederland dat immers ook een groeiende moslimbevolking kent. De enige manier om samen te leven is om als broeders samen te leven en conflicten te vergeten.

Men moet de toekomst in het oog houden en leren van het verleden. De echte vijand acht hij «onrecht». Religieuze leiders hebben de Interfaith Council opgericht waar mensen elkaar ontmoeten. Deze Raad poogt ook een beurzensysteem op te zetten, omdat onderwijs de enige manier is om conflicten te slechten. Er zijn veel problemen, maar onderwijs is de belangrijkste oplossing.

Ruhlessin doet een oproep om fondsen te verstrekken aan religieuze leiders in plaats van alleen aan NGOs. Mandagi vult aan dat de bevolking bij problemen aanklopt bij de religieuze leiders en niet bij de NGO's. In het Europees Parlement is hierover jaren geleden een gesprek gevoerd, waarin een parlementariër zou hebben aangegeven dat religieuze groepen worden geïdentificeerd met RMS en dat ze om die reden geen hulp zouden kunnen krijgen. Ruhlessin ziet de identificatie met RMS als een groot probleem. Hij ziet Manuputi niet als een Molukse leider, maar als een arts zonder ideologische perspectieven. Over de vlagincidenten en veroordelingen zegt hij dat dit zeer politiek gedreven is. In Indonesië is er een focus op law enforcement. Mensenrechten worden anders beleefd dan in het westen waar alles draait om individuele rechten. In Indonesië kan geweld worden gebruikt in naam van de staat. Ruhelessin heeft zelf de gevangenen bezocht. Hij is het niet eens met de lange straffen. Recht en mensenrechten acht hij van groot belang, maar voegt daaraan toe dat deze kwestie zeer politiek is. RMS wordt gezien als christelijk en inderdaad zijn veel aanhangers christelijk, maar historisch gezien ook moslim-aanhangers. Het raakt hem diep als de kerk wordt geïdentificeerd met separatisme. Net zo erg als het hem raakt dat moslims worden geportretteerd als terroristen.

Toekan benadrukt dat het een zeer politiek conflict betrof. Nu is er vrede en wordt er samengewerkt. De aandacht moet nu uitgaan naar ontwikkeling en opbouw «human capacity». Hij benadrukt ook dat bepaalde tradities harmonie bevorderen. Zo is er de traditie van een soort «bloedbroederschap» tussen christelijke en islamitische dorpen, waarbij bijvoorbeeld elkaars religieuze feesten worden bezocht. Hoewel deze traditie een opdoffer heeft gehad in de crisis wordt die nu in ere hersteld (en kan die zelfs een voorbeeld zijn voor andere delen van Indonesië).

De delegatieleider geeft aan dat zijn delegatie bijzondere aandacht heeft voor mensenrechten en dat dat ook een reden is om extra aandacht te geven aan de Molukken. Daarnaast leeft in Nederland een grote Molukse gemeenschap. Hij benadrukt dat menselijke waardigheid van belang is, overal ter wereld. Tevens geeft hij aan te hebben gehoord dat deze religieuze leiders een oproep doen aan Nederland om de ontwikkeling van de Molukken aan de Molukkers zelf over te laten.

Een van de leden vraagt zich af of de vlagincidenten toch niet illustreren dat het RMS-ideaal nog steeds leeft. Ruhlessin antwoordt dat dit niet het geval is en dat er achter de RMS ook geen sterke ideologie schuilt. RMS

zou zich identificeren met onrecht. Hij geeft aan dat hij het «RMS-dorp» Abura heeft bezocht waar hij inwoners heeft gevraagd naar achtergronden van de RMS.

Mensen gaven aan dat RMS leefde omdat hun vader bijvoorbeeld aanhanger was en omdat er geld uit Nederland kwam (door een vlag doorboord met kogels naar Nederland te sturen zou er weer geld uit Nederland naar hun dorp gestuurd worden). Ruhulesin concludeert dat RMS om economische redenen wordt gesteund en dat aanhangers vooral «de held» uit willen hangen. De politie zou religieuze leiders hebben gevraagd een dialoog met de RMS aan te gaan. Wat vooral nodig is is ontwikkeling en rechtvaardigheid (vooral Aburo is achtergebleven in ontwikkeling).

Op vragen over de hoge straffen naar aanleiding van vlagincidenten geeft Ruhulesin aan dat hij persoonlijk geen voorstander is van hoge straffen, maar het echte probleem in zijn visie ligt in het feit dat er geen discussie is. Religieuze leiders proberen discussie te entameren, met aandacht voor harmonie; de juiste aanpak moet worden gekozen met als hamvraag of het mensen verder helpt.

Op vragen over de oorzaak van het conflict zegt Mandagi dat het nu vredig is, maar dat dit niet betekent dat jalousie geen rol meer zou spelen. De uitdaging is dit te overstijgen en rechtvaardigheid te brengen. Als voorbeeld haalt hij de Patimuna Universiteit aan waar meer Christenen dan Moslims studeren. De universiteit heeft behoefte aan goede professoren. Onderwijs is belangrijker dan godsdienstige achtergrond. Hij benadrukt dat naar de toekomst moet worden gekeken. Hij oppert de gedachte dat conflict ook is voortgekomen uit onwetendheid. Hij geeft aan dat hij in Nederland met vertegenwoordigers van de RMS heeft gesproken en hen heeft bekritiseerd omdat ze de bevolking op de Molukken provoceren terwijl ze zelf comfortabel in Nederland wonen. Hij vraagt zich af op welke wijze mensen worden geholpen door een vlag uit te rollen in ruil voor geld. Mandagi stelt dat sommige mensen op de Molukken de RMS steunen, maar dat hij hen zegt dat hun acties ook negatieve effecten hebben voor de rest van de Molukse bevolking omdat conflict en spanning wordt gecreëerd. Deze mensen moeten worden gestraft voor hun onverantwoordelijk gedrag (hoewel 15 jaar te veel is).

Op vragen van leden wat voor de Molukken gedaan kan worden geeft Ruhulesin het antwoord dat separatisme niet naar rechtvaardigheid zal leiden. Hij benadrukt dat de Indonesische regering voor rechtvaardigheid en ontwikkeling moet zorgen voor alle provincies. Hij vraagt de leden ook niet de Molukken en het conflict te benadrukken. Mandagi stelt dat religie voor de menselijkheid is en dat religie niet moet leiden tot uitsluiting. Toekan tenslotte verzoekt de leden een goed woordje te doen voor de verstrekking van fondsen aan religieuze instituties.

Gesprek met dr. Richard Leirissa – Molukkenexpert van de Universiteit Indonesië (UI)

Leirissa geeft aan dat er inzet op twee niveaus wordt gepleegd om te komen tot verzoening. Enerzijds komen beide partijen op hoog niveau bijeen en anderzijds organiseert de Psychologische Faculteit ontmoetingen tussen «gewone mensen». De eerste ontmoeting bleek een fiasco en veel geschreeuw op te leveren; de tweede ging al beter en zo verder (inmiddels al 10 keer gedaan). Dit project wordt ondersteund door de Nederlandse ambassade die transportkosten van Molukkers naar Java financiert (ontmoetingen vinden op neutraal terrein plaats). Verschillende

bevolkingsgroepen worden aangesproken en men hoopt dat de boodschap wordt doorgegeven.

Hij geeft aan dat de situatie op Ambon nu normaal is. Leirissa benadrukt dat in de geschiedenis geen spectaculaire gevechten hebben plaatsgevonden op de Molukken (terwijl het emotionele mensen zijn die een gevecht niet schuwen). Zijn conclusie is dat «iemand» het conflict heeft georganiseerd en in zijn optiek is dat het leger (vermomd als marktverkopers zijn ze het conflict begonnen).

Het leger heeft grote zakelijke belangen op Ambon (visserij en houtkap), maar het salaris van militairen is laag. Hij vermoedt dat het initiatief voortkomt uit het feit dat ze hun rol in de samenleving zagen afnemen. Enkele leden geven aan dat als het conflict van buitenaf georchestreerd is dit zo weer zou kunnen gebeuren. Leirissa antwoordt hierop dat hij de kans hierop niet groot acht omdat er geen machtsvacuüm en geen momentum is.

Op vragen over de RMS zegt Leirissa dat de RMS een probleem is. Hij geeft aan dat vlaggenincidenten plaatsvinden uit onwetendheid en armoede. Dorpsbewoners vragen aandacht van de gouverneur voor hun zorgen. Hij sluit uit dat de dorpsbewoners in kwestie uit zijn op het omverwerpen van de republiek; het is meer een expressie van onvrede. In Java komt onvrede tot uiting in Wajang en in Ambon in vlagincidenten. Op vragen van leden of mensen opzettelijk een hoge straf riskeren voor het op deze manier uiten van onvrede, antwoordt Leirissa dat de kern van het probleem zit een de lage opleidingsgraad van mensen op de Molukken. Hij ziet dan ook geen enkele verwantschap met afscheidingsbewegingen van bijvoorbeeld Basken of Ieren.

Gesprek met Johnson Panjaitan (e.a. uit advocatencollectief rondom J. Teterissa)

Panjaitan geeft aan dat de wet in RMS-zaken niet goed wordt uitgevoerd, dat mensenrechten worden geschonden en dat de gevangenen slecht worden behandeld. Hij legt een lijst voor aan de delegatie met 73 RMS-gevangenen op Ambon (degenen die daarbuiten gevangenen zitten zijn niet meegerekend). 22 daarvan zijn veroordeeld naar aanleiding van het vlagincident in 2006 toen Teterissa samen met 27 andere RMS-aanhangers in het stadion van Ambon – in aanwezigheid van de President – met de RMS-vlag zwaaide. Sommigen van hen zijn reeds veroordeeld, anderen zitten nog in de procesgang. Gedurende de arrestatie zijn de arrestanten zeer slecht behandeld door de anti-terreureenheid van de politie. Panjaitan legt de delegatielieden ook een kopie voor van de verklaringen van de gevangenen die verkregen zouden zijn door marteling (geslagen; in zee gegooid). Dit dossier is vervolgens in het proces gebruikt. De aanklacht zou op subversie zijn gebaseerd, maar de veroordeelden hebben geen geweld gebruikt. Tenslotte zijn erg hoge straffen uitgedeeld; de hoogste voor Teterissa die 15 jaar kreeg (in eerste instantie levenslang). Teterissa is de belangrijkste zaak, omdat het een «terrorisme-aanklacht» betreft. RMS zal de universele vijand worden en staat als terroristische organisatie te boek.

Over de algemene situatie op de Molukken zegt hij dat corruptie welig tiert, hoewel de overheid nu een aantal zaken aanpakt. Er is een rijkdom aan natuurlijke grondstoffen, maar toch is de bevolking erg arm. Daarnaast stelt hij dat door islamisatie de sharia de intrede doet. Over het conflict zegt hij dat het een samenzwering was vanuit Jakarta, maar dat de resultaten van het onderzoek nooit openbaar zijn gemaakt.

Op een groot aantal vragen van leden antwoordt Panjaitan dat de RMS een verboden organisatie is op de Molukken en dat ze worden gezien als criminelen. Hij benadrukt dat de RMS een belangrijke rol heeft gespeeld in het beëindigen van het conflict, maar de Molukken kunnen alles krijgen behalve onafhankelijkheid. Over transmigratie zegt hij dat het normaal beleid was in Indonesië. Echter, het probleem voor de Molukken was dat alléén moslims naar de Molukken mochten migreren (het was christenen verboden). Dit gecombineerd met de grotere gezinsgrootte van moslimgezinnen heeft de balans op Ambon doen doorslaan.

Panjaitan geeft aan dat ze pogen in de internationale arena aandacht te vragen voor deze zaak omtrent mensenrechtenschendingen (ook reden waarom ze graag met deze delegatie spreken). Als er voldoende internationale aandacht komt voor deze zaak dan gaan ze ook proberen binnen de VN aandacht hiervoor te vragen. Uiteindelijk willen ze dat Teterissa's straf lager zal worden.

Over provinciale bijstand voor familieleden om gevangen buiten de Molukken te bezoeken zegt hij dat dit een totale leugen is. Ze antwoorden niet eens op verzoeken van het advocatencollectief.

Panjaitan heeft drie boodschappen:

- Mensenrechtenschendingen komen nog steeds voor.
- De situatie op de Molukken is ongeorganiseerd. Ze hebben steun nodig om recht af te dwingen en een goede mensenrechtensituatie te creëren.
- Ze willen een dialoog over de exacte status van de RMS.

Hij spreekt de hoop uit dat het verslag van dit gesprek meer bewustzijn van de situatie zal creëren bij de Indonesische regering.

Gesprek met INFID (Baileo Netwerk)

Het Baileo Maluku netwerk werd in 1994 opgericht (14 lidorganisaties) om de samenwerking tussen lokale Molukse gemeenschappen te bevorderen. Dit gebeurt onder andere via *livelihood* activiteiten (landbouw, visserij, etc). Het lokaal bestuur richt zich vooral op grote infrastructurele werken, maar neigt de lokale behoeften te vergeten. Het netwerk is wijd verspreid over de verschillende Molukse eilanden. Partners steunen elkaar met activiteiten gericht op capaciteitsopbouw en trainingen, politieke lobby en financiële steun.

Voor het conflict waren de Molukken een vreedzame samenleving met een sterke gemeenschapszin. Er was armoede en zelfvoorzienendheid. Na het conflict waren er veel problemen, vooral op het gebied van handel (ook tussen Molukkers zelf).

De grootste uitdaging is om de lokale gemeenschapsstructuren uit de verwaarlozing te halen. De regering en de internationale gemeenschap is erg betrokken bij individuele rechten, maar Baileo richt zich op gemeenschappen. Er is een relatie met de Molukse gemeenschap in Nederland en samenwerking in kleinschalige projecten. Ze werken ook samen met Nederlandse organisaties en met het Moluks museum in Utrecht. Baileo wil graag cijfermateriaal aan de delegatie voorleggen om aan te geven dat als de Molukkers in Nederland claimen de Molukken te vertegenwoordigen dit niet waar is.

- De Molukkers in Nederland komen uit 60 dorpen; op de Molukken zijn 860 dorpen.
- 3% van de Molukkers in Nederland is moslim, terwijl 50% van de bevolking op de Molukken moslim is.
- 80% van de Molukkers in Nederland komen uit families met een mili-

taire achtergrond; op de Molukken heeft 90% van de bevolking geen enkele relatie met het leger.

De delegatie wordt opgeroepen rekening te houden met deze cijfers als families in Nederland spreken over mensenrechten.

De economische achtergrond van de Molukken ligt niet alleen in visserij, maar ook in landbouw (47% van de bevolking is afhankelijk van landbouw). De Indonesische overheid richt zich voornamelijk op de ontwikkeling van de visserij. Na het conflict streken veel hulpwerkers neer op Ambon. Veel projecten bleken echter ineffectief, vooral op het gebied van rurale infrastructuur. Ze opperen dat corruptie een groot deel van het probleem was. Ze benadrukken dat transparantie cruciaal is voor het welslagen van projecten.

Op vragen van leden wat het belangrijkste is voor de ontwikkeling van de Molukken antwoorden ze dat dit «capacity building» is. Sinds de onafhankelijkheid kenden eilanden eigen specialismen. Nu is echter veel kennis verdwenen. Vooral technische kennis wordt van belang geacht. Lokale leiders lijken dit steeds beter te gaan beseffen. Daarnaast zouden ook natuurlijke bronnen beter moeten worden benut. De grote (militaire) bedrijven hebben helaas geen ontwikkeling gebracht. Tenslotte moet verder worden gebouwd aan vertrouwen en transparantie.

Receptie met het Nederlands bedrijfsleven

Vrijdag 17 oktober 2008 – Jakarta

Gesprekken met Nederlandse pers

Rondleiding Erasmushuis

Gesprek met Usman Hamid (KontraS) en Rafendi Djamin (Human Rights Working Group) over de Munirzaak

Hamid geeft aan dat internationale aandacht voor de Munirzaak cruciaal is. Getuigen worden geïntimideerd en verklaringen worden ingetrokken. Daardoor zou de hele bewijslast ondermijnd kunnen worden. Inmiddels zijn ook 400 handtekeningen van Europarlementariërs verzameld. Hamid verzoekt de leden dit punt ook op te nemen in overleg met de minister van Buitenlandse Zaken. Het is de eerste keer dat een voormalig generaal terecht staat. Deze zaak zou een beslissende factor kunnen zijn voor de democratie en mensenrechten in Indonesië.

Op vragen van leden wie druk uitoefent geeft Hamid aan dat dit waarschijnlijk elementen betreffen uit het leger en de state intelligence agency. Op vragen of getuigen bescherming wordt geboden geeft Hamid aan dat dit het geval is als erom wordt verzocht. De bescherming lijkt echter niet erg overtuigend als getuigen verklaringen intrekken. Ook zijn er getuigen die niet direct worden gehoord en die daarom geen bescherming zouden krijgen. Op vragen of er genoeg fondsen beschikbaar zijn wordt geantwoord dat dit het geval is (ICCO/Kerk in Actie). Op vragen of dit de enige zaak is van deze importantie antwoordt Hamid dat er nog één andere zaak is (bedreiging voor vrijheid van godsdienst). Deze twee zaken spelen ook bij de Mensenrechtenraad in Genève.

Hamid zegt dat in vergelijking met eerdere regeringen het geweld in Indonesië duidelijk is afgenomen, bijvoorbeeld in Papoea en de Molukken. Over vlagincidenten zegt hij dat dit heel gevoelig ligt. In zijn optiek zou het vallen onder politieke vrijheid zolang het vreedzaam wordt gebruikt.

Rafendi geeft aan dat de delegatie op een opportuun moment komt. Er is een nieuwe politiechef aangetreden. Daarnaast heeft de President aangegeven dat het state intelligence body mee moet werken aan de zaak. De vraag is of dit ook daadwerkelijk gebeurt. Op vragen over onafhankelijkheid van rechters komt het antwoord dat dat afhankelijk is van de politieke omstandigheden. Toen alle aanklachten tegen Pollycarpus werden verworpen kwam vanuit de hele wereld protest (ook de VN). Dit heeft bijgedragen aan een nieuwe aanklacht. Probleem is dat de tegenpartij veel mensen mobiliseert. Daarom doen zij dat zelf ook om evenwicht te creëren. Militairen pogen angstige atmosfeer in de rechtszaal te creëren. De rechters worden erg op de proef gesteld met een dergelijk politieke zaak.

Mensenrechtenrondetafel met vertegenwoordigers van 18 mensenrechtenorganisaties

Ben Witjes, directeur van HIVOS geeft aan dat er drie speerpunten zijn op het gebied van mensenrechtenbeleid: tolerantie; bevorderen van de rechtsstaat en bescherming van minderheden. De mensenrechtenbeweging in Indonesië maakt een transitie door van lobby-organisatie naar een beweging die een veel groter publiek aanspreekt (waardoor vrijwilligers worden geworven).

Ildal Kasim, voorzitter van de nationale mensenrechtencommissie geeft aan dat op het gebied van mensenrechten drie prioriteiten spelen:

1. Bestrijden van straffeloosheid en de vraag hoe om te gaan met mensenrechtenschendingen

Met wet 26 uit 2000 is het Hof voor de Mensenrechten gecreëerd met de bevoegdheid mensenrechtenzaken te onderzoeken door ad hoc tribunalen voor mensenrechten te creëren. Tot nu toe hebben zeven zaken gespeeld. De hoofdaanklager heeft echter bij geen enkele zaak het onderzoek aan willen nemen, waardoor de zaken niet konden worden opgelost. Hierdoor is nog geen enkele keer een ad hoc tribunaal in werking getreden. Er is een probleem met een aantal artikelen in de wet.

Daarnaast oefenen ze druk uit op de regering om speciale commissies in te stellen m.b.t. mensenrechtenschending, vooral in Atjeh (wat ook is afgesproken onder Helsinki-akkoorden). Tot nu toe heeft de regering hierop nog geen actie ondernomen.

2. Verdediging van burger- en politieke rechten

Vooraf van belang is vrijheid van geloof. Het aantal fundamentalistische groepen stijgt en deze groepen willen andere geloven verbieden. Dit treft vooral de traditionele religies op lokaal niveau. Deze groepen proberen ook de bouw van kerken te verhinderen.

3. Aandacht voor economische en sociale rechten

Op vragen van leden over de Molukken geeft Kasim aan dat er een missie naar de Molukken is gestuurd om onderzoek te doen naar de positie van gevangenen. Sommigen worden gediscrimineerd door gevangenenbewaarders en autoriteiten. Ook hebben ze marteling geconstateerd. Hierover is een rapport geschreven en verzonden aan ministerie van Justitie. Hierop is geen antwoord ontvangen. Dit is een algemeen punt van zorg.

Verder komen de volgende thema's ter sprake:

Papoea: er zijn nog veel problemen die gerelateerd zijn aan de speciale autonomiewet zoals de aanwezigheid militairen (voor speciale autonomiewet 2 bataljons, nu 5), regulatie van mijn- en bosbouw (milieurechten). De nieuwe instituties werken niet naar behoren (vooral probleem incompetent menschen). Mensenrechtensituatie verslechtert. Probleem met de nieuwe speciale autonomiewet is dat de besteding van de fondsen die ermee gepaard gaan niet transparant verloopt. Op vragen van leden

over het effect van de speciale autonomiewet in Papoea antwoordt een van de aanwezigen dat vooral vrouwen weinig baat hebben bij van deze wet. De wet biedt namelijk de basis voor het beschikbaar komen van extra fondsen; deze worden uitgegeven door een groeiende bureaucratie die vooral bestaat uit mannen die hun gezin verlaten om geld te verdienen. Als ze terug komen in het dorp is het salaris vaak weer uitgegeven en ontstaan spanningen en huiselijk geweld. Ook stijgen HIV-aids infecties. *Discriminatie van vrouwen:* met de Reformasi zijn veel wetten gekomen die beogen vrouwen te beschermen (bijv. huiselijk geweld en burgerschap), maar discriminatie is hiermee niet afgenomen. Dit heeft onder andere te maken met de rol van de islam. Hoewel op nationaal niveau wetten goed zijn, worden op lokaal niveau regelmatig wetten gemaakt die hiermee strijdig zijn. Zo moeten vrouwen op Zuid-Sulawesi een hoofddoek dragen. Als ander voorbeeld wordt de «anti-pornografiewet» geciteerd, die zou beogen vrouwen te beschermen, maar in praktijk zal het leiden tot geweld en criminalisering van vrouwen. Deze wet is geïnspireerd door religieuze waarden en is zeer restrictief voor vrouwen. *Decentralisatie:* een van de aanwezigen betoogt dat decentralisatie desastreuze effecten heeft gehad voor vrouwenrechten en voor het milieu, omdat zich lokale oligarchieën vormen waarop de centrale overheid weinig invloed heeft. Hij betoogt dat de centrale overheid macht moet houden om de cohesie van het land te behouden. Op vragen van leden over hoe *vrijheid van religie* zich verhoudt tot de Pancasila geeft één van de aanwezigen aan dat de grondwet vrijheid van religie garandeert. Echter, in praktijk wordt deze garantie geschonden en wordt eigenlijk de grondwet geschonden. De staat blijft in gebreke bij bescherming van rechten. Schendingen van rechten van minderheden gebeurt niet zozeer door de staat, maar vooral door extremistische groepen.

NGO's beginnen zich nu ook te interesseren voor deze problematiek. Hoewel de grondwet de grondwet is van een seculiere staat, hebben presidenten zich hierover niet duidelijk uitgesproken (op Soekarna na). President zou zich moeten uitspreken over zaken als de anti-pornografiewet en het lokaal hanteren van de sharia.

Op vragen van leden over *geweld tegen mensenrechtenverdedigers* wordt geantwoord dat hier inderdaad sprake van is. De volgende groepen worden genoemd: militaire politie; fundamentalistische groepen en milities. Als vormen van geweld worden genoemd: moorden (in conflictgebieden); marteling; stigmatisering (separatistisch, aanhanger van het Westen), criminalisatie. Mensenrechtenverdedigers hebben bescherming van de staat nodig. Als voorbeeld worden de personen genoemd die zich bezighouden met de Munirzaak. Tenslotte wordt gesproken over de *rol van media* en geweld tegen *homosexuelen*.

Facultatief gesprek met het Wereld Natuurfonds

Gesproken wordt over projecten van het WNF, vooral op het gebied van palmolie, houtkap en het Orang Oetang project

Gesprek met PFI (Indonesische Raad van Kerken). O.a. A. Yewangoe en R. Daulay

De PGI is de koepelorganisatie van de Indonesische protestantse kerken, opgericht in 1950. De raad organiseert verschillende stromingen en groepen binnen de christelijke kerk. Het wordt van belang geacht één geluid te laten horen in een pluralistische samenleving. Nu kent PGI 87 leden en organiseert bijna 85% van de protestantse kerken.

In Indonesië zijn zes religies officieel erkend. 85% van de bevolking is moslim. Het is voor Christenen van belang een goede relatie met moslims te hebben. PGI heeft dan ook goede relaties met de twee moslim-organisaties. Hiervoor zijn niet alleen praktische redenen, maar het is vooral een overtuiging dat God goed is voor alle mensen. Wel wordt erkend dat op grassroot niveau wel spanningen bestaan. Hij noemt bijvoorbeeld de situatie op West-Java waar steeds meer extremistische groepen komen. Yewangoe is bang dat de overheid te weinig doet tegen extreme groepen. Tegelijkertijd benadrukt hij belang van introspectie bij Christenen zelf. Zij moeten zich de vraag stellen waarom burens vijandig zijn. Reden is dat Christenen in sommige delen van het land veel te veel kerken bouwen. Dit wordt door anderen gezien als een poging tot christianisatie.

Over Ambon en Poso zegt hij dat de situatie beter wordt. Op Papoea is een probleem met rechtspraak. Hier moet iets worden gedaan op het gebied van recht en welzijn. Yewangoe is optimistisch over de ontwikkeling van de relatie tussen christenen en andere groepen, zolang groepen maar voor elkaar open blijven staan. Wel is het van belang dat radicalisering wordt ingedamd. Op de vraag of de regering repressie uitoefent ten opzichte van alle extremisten en gematigden beschermt antwoordt Yewangoe dat de regering poogt de wet toe te passen. Echter, de overheid is in sommige gevallen te traag ten opzichte van islamitische hardliners. De vergelijking met Libanon wordt getrokken waar de regering wordt verzwakt door de groeiende macht van Hezbollah. Benadrukt wordt dat dit in Indonesië niet het geval is. Indonesië kent geen definitie van terrorisme. Veel moslims zien in een wereldwijde ongelijkheid de hand van de VS. Terrorismen is daar een reactie op. PGI is beducht voor amerikanisatie van het christendom in Indonesië (vergelijkbaar met arabisatie van moslims). Hij benadrukt belang introspectie.

Over Ambon wordt gesteld dat de islam christenen erkennen, maar dat ze hindoes en boeddhisten niet accepteren (hoewel deze religies onderdeel zijn van de Pancasila). Het kan betoogd worden dat Indonesië de islam heeft gedearabiseerd. Het «religieuze» conflict op Ambon heeft weinig te maken met de religies zelf. Het leidt ook tot niets om overeenstemming te bereiken over religieuze zaken. De achtergrond van het conflict is meer dat het christendom wortels heeft in het westen.

Over de ANTI-pornografiewet wordt gezegd dat deze wet wordt gebruikt als een instrument om te komen tot de sharia (heeft niets met pornografie te maken). Dit is strijdig met de Pancasila.

Op vragen over de reactie van de regering op lokale initiatieven op het gebied van de sharia wordt aangegeven dat de reactie van de centrale overheid niet duidelijk is. Voor Indonesië is het de vraag hoe de islam Indoneesisch kan blijven (het verschijnsel van pesantrenscholen wordt als typisch Javaans omschreven), omdat vooral in de wet Arabische invloeden komen. PGI benadrukt het cruciale belang van de Pancasila.

Ook wordt gesproken over statistieken. PGI geeft aan dat er 324 kerkelijke organisaties bestaan voor 10% van de bevolking. Veel kerken geven ook aan te groeien. Echter, de moslims geven aan geen afname te zien van moslims. Formeel is het onmogelijk om geen religie te hebben (moet ook worden vermeld op identiteitskaart). Vrijheid van godsdienst betekent dat iedereen een godsdienst heeft.

Op vragen van leden over groeiende spanningen en sluitingen van kerken geeft Daulay aan dat dit voornamelijk West-Java betreft, waar de islam zeer sterk is (in 1949 is daar ook een islamitische staat uitgeroepen). In dit perspectief moeten spanningen worden gezien. Hij geeft bijvoorbeeld ook

aan dat de situatie wat dit betreft op Papoea, Sulawesi en Ambon normaal is (op de Molukken zijn geen kerken gesloten). Het conflict op de Molukken ziet hij niet als een religieus conflict.

Gesprek met de minister van Buitenlandse Zaken, dr. Hassan Wirajuda

Wirajuda betoogt dat de bilaterale relatie sterker wordt, met als kroon op de relatie het «comprehensive partnership», waarvan hij aangeeft te hopen dat de president dit snel in Nederland kan tekenen. De bedoeling is de relatie uit te breiden en te verdiepen. Voormalig minister Bot heeft de weg voorbereid naar dit akkoord. Ook benadrukt hij het belang van goede persoonlijke relaties, waarbij makkelijk contact kan worden gezocht om zaken te bespreken, bijvoorbeeld rondom de presentatie van Fitna. Hij heeft de samenwerking met Verhagen en de Nederlandse ambassadeur erg gewaardeerd en geeft aan dat hierdoor veel misverstanden zijn weggenomen.

Hij geeft aan dat Indonesië de laatste tien jaar een moeizame transformatie heeft doorgemaakt van een militaire regering naar een compleet democratisch systeem. Indonesië kent een levendige democratie, een gematigde islam en nieuwe binnenlandse waarden. Dit wordt in het diplomatieke verkeer ook uitgedragen, zeker in de regionale context.

Wirajuda betoogt dat voor Indonesië drie zaken van groot belang zijn:

1. De regering moet aantonen dat democratie ook leidt tot welvaartsvermeerdering
2. De rechtsstaat moet worden gegarandeerd (vooral respect voor mensenrechten van belang)
3. De voordelen van hervormingen en decentralisatie moeten worden uitgedragen

Met de speciale autonomiewet hebben Atjeh en Papoea meer autonome macht en middelen gekregen, waardoor nieuwe rijke districten zijn gecreëerd. Door directe lokale verkiezingen wordt ook de kracht van het lokale bestuur versterkt.

Over Birma zegt Wirajuda dat hij democratie en mensenrechten van belang acht voor de ASEAN-agenda. In het begin stond Indonesië hierin alleen, maar nu zijn deze zaken onderdeel van het ASEAN-handvest (dat ook Birma heeft getekend). Uiteindelijk zal Birma verantwoording af moeten leggen. Het is een kwestie die voor de hele regio van belang is. Hoewel er in Birma veel moet gebeuren benadrukt Wirajuda dat er in ieder geval een open discussie is. Landen in de regio zouden een grote rol moeten spelen.

In 1998 kromp de Indonesische economie als gevolg van de Azië-crisis 14%. Dit jaar verwacht Wirajuda een groei van 6% (ondanks crisis). Indonesië produceert nu meer rijst dan dat het consumeert, waardoor de nationale voorraden kunnen worden versterkt. Voedsel noemt hij een sleutelfactor voor stabiliteit en veiligheid. Er wordt hard gewerkt om de negatieve impact van de financiële crisis op te kunnen vangen.

Na de beëindiging van het conflict op in Atjeh is het leger voor het eerst sinds haar geschiedenis (deels) werkloos. Om deze rede draagt Indonesië nu meer bij aan vredesoperaties (UNIFIL, DRC, Georgië, Darfur). Wirajuda zegt ook trots te zijn op wat bereikt is op het gebied van contraterrorisme, waarin een goed evenwicht is gevonden tussen veiligheidsbelangen en de rechtsstaat. Op lange termijn acht hij het van belang dat de gematigden aan kracht winnen.

In dit kader noemt hij ook de interreligieuze dialoog en interregionale activiteiten. Dialoog is nadrukkelijk onderdeel van het dagelijks leven. Hij noemt bijvoorbeeld de discussie rondom de cartoons. Hij noemt het debat in Europa steriel omdat het zich concentreerde op vrijheid van meningsuiting. Hij geeft aan dat de discussie in Indonesië meer praktisch van aard was omdat het erom ging hoe vrijheid van meningsuiting op een verantwoordelijke manier kan worden gebruikt.

Ook wordt gesproken over de transformatie van Azië in een gemeenschap. Als doel is 2015 vastgesteld voor de integratie van Azië in een «single market». De premier van Australië heeft aangegeven te streven naar een ASEAN-Pacific gemeenschap die gestalte zou moeten krijgen in 2020. Natuurlijk kan van de expertise van de EU geleerd worden. Hij verwelkomt een bredere politieke dialoog met de EU. Het schrappen van Indonesische luchtvaartmaatschappijen van de zwarte lijst zal daar zeker bij helpen.

Op vragen van leden over de rol van Indonesische militairen in Afghanistan antwoordt Wirajuda dat Indonesië Afghaanse boeren traint en energie steekt in «capacity building».

Op vragen over Iran geeft hij aan dat Indonesië trouw is aan de verplichtingen die de IAEA stelt. Eveneens benadrukt hij het recht op het ontwikkelen van nucleaire technologie en het gebruik voor vreedzame doeleinden daarvan. Indonesië zou dan ook bij de eerste landen horen die Iran zou veroordelen als dit laatste niet het geval zou zijn. Indonesië baseert haar oordeel op rapporten van de IAEA. Indonesië heeft een goede relatie met Iran en ze dringen er bij Iran op aan om minder rethoriek te gebruiken en het proces van de dialoog maximaal te benutten. Ook hebben ze aangedrongen op tijdelijk stilzetten van de productie van uranium. Wirajuda geeft echter ook aan dat Indonesië weinig vertrouwen heeft in de ongebalanceerde sanctie-aanpak. Indonesië wil meer nadruk op dialoog en onderhandelingen.

Gesprek met vertegenwoordiger van de Muhammadiyah

In Indonesië bestaan twee moslimorganisaties, waarvan de Muhammadiyah met 30 mln. één van de grootste is. Ze zijn een pionier geweest voor de interreligieuze dialoog.

De organisatie houdt zich met drie zaken bezig:

1. Verschaffen van sociale diensten (aan moslims en niet-moslims)
  2. Onderwijs (2700 scholen, 170 universiteiten en islamitische kostscholen)
  3. Purificatie van het geloof; ze bieden hiervoor bijv. cursussen aan
- Indonesië is het land met de grootste moslimpopulatie ter wereld. Er ligt een grote uitdaging, zeker nu de armoede toeneemt door de financiële crisis. Ze moeten hun activiteiten nog energiever ter hand nemen, zeker in het landelijk gebied. Er wordt benadrukt dat het een gematigde moslimsamenleving is waarin minderhedenkwetsies eigenlijk nauwelijks spelen.

Op vragen over het verbranden van kerken komt het antwoord dat dit vooral voortkomt uit misverstanden op grassroot niveau. Hij geeft aan dat er wetten zijn m.b.t. de bouw van religieuze gebouwen (voor de bouw van een dergelijk gebouw moeten er bijv. 70–80 families gebruik van gaan maken).

Als procedures worden geschonden (omdat er een dergelijk gebouw voor bijvoorbeeld maar drie families wordt gebouwd) ontstaat vaak verzet op lokaal niveau. Bij gebruik van geweld handelt de politie echter soms traag.

Op vragen van leden over radicalisering van moslims wordt gesteld dat het slechts om kleine groepen gaat. Door de massamedia lijkt dit echter veel groter dan dat het in werkelijkheid is. Ook wordt benadrukt dat invoering van de sharia voor het Indonesische parlement totaal geen optie is.

De termen minderheid en meerderheid zouden moeten worden vermeden. Er zijn namelijk zes staatsreligies.

Een van de leden geeft aan dat in veel van de hedendaagse conflict de islam een rol speelt en dat dit gevaarlijk zou kunnen zijn voor het beeld in het Westen van de islam. Hierop wordt gesteld dat bijvoorbeeld de radicale factoren in Afghanistan vooral bezig zijn met zichzelf en dat hun acties niets met de islam te maken hebben.

Een van de leden stelt een vraag over een incident tegen 1600 Christelijke studenten. Hierop komt de verklaring dat een seminarieschool gebouwd zou worden op een plek die niet de bestemmingsvergunning voor een school zou hebben. De lokale bevolking kwam tegen de school in opstand, helemaal toen studenten van de school met evangelisatieactiviteiten startten. Muhammadiyah heeft gepoogd het geweld te beteugelen en heeft de regering gevraagd in te grijpen, wat ook gebeurd is.

Zaterdag 18 oktober 2008 – Tangerang/Jakarta

Bezoek aan de «Sekolah Demokrasi» – Gesprek met het bestuur van de Komunitas Indonesia untuk Demokrasi (KID)

In Indonesië bestaan op dit moment vijf democratiescholen en het worden er 10. Deze school heeft inmiddels twee alumnigeneraties. De 30 à 40 studenten werken allen en bezoeken deze school op zaterdag. Op school leren ze democratische vaardigheden, kennis en waarden. De KID-scholen zijn opgezet met steun van de NIMD nadat in 2000 werd geconstateerd dat er weinig goede jonge democraten waren. Een belangrijke waarde in het democratisch systeem is dat democratie ook verliezers kent. Het is van belang dat er met elkaar gesproken wordt, dat velen hieraan deelnemen en dat de kwaliteit van het discours goed is. Ze richten zich vooral op lokaal niveau. De studenten zijn tussen 20 en 40 jaar en representeren het maatschappelijk middenveld, het bedrijfsleven, leden van politieke partijen en politici/ambtenaren. 25% van de alumni zal deelnemen aan de verkiezingen in 2009. De alumni zijn vaak vrienden van elkaar geworden en delen dezelfde democratische waarden. De directrice noemt het een «message of hope».

Na afloop van de presentatie volgt een discussie met de ongeveer 30 aanwezige studenten. De discussie gaat onder andere in op de volgende zaken: voortbestaan van politieke verschillen na de verkiezingen; corruptie en politiek op lokaal niveau.

Bezoek aan vrouwengevangenis – gesprek met directeur van de gevangenis, Directeur Gevangeniswezen en met Sibel Yalvac (besloten)

In de gevangenis met een capaciteit voor 250 personen zijn nu 420 gevangen gedetineerd. Er werken 118 medewerkers. 60% van de straffen zijn gerelateerd aan drugs; 20% van de gevangenen is jonger dan 30 jaar en 60% is tussen de 30 en 40.

Straffen variëren van 8 maanden tot levenslang en er zitten 5 buitenlandse vrouwen gevangen, onder wie Sibel Yalvac. Gedetineerden kunnen zelf dagactiviteiten uitkiezen. Er zijn sterfgevallen binnen de gevangenis, maar geen gevallen van zelfdoding. Sterfgevallen vooral gerelateerd aan Aids.

Er is ruimte voor verschillende religieuze beleving. De gevangenis kent geen isoleercel, maar gedetineerden kunnen wel sancties opgelegd krijgen (bijv. geen bezoek ontvangen en schoonmaken). Er is sprake van medische verzorging, ook in geval van behoefte aan psychische hulp (kan leiden tot opname in een ziekenhuis).

In heel Indonesië zijn 137 000 gedetineerden. De meeste gevangenissen zijn te vol. Dit is de reden waarom aan een programma wordt gewerkt m.b.t. voorwaardelijke invrijheidstelling voor gedetineerden met een lage straf (korter dan een jaar). Dit jaar komen 13 000 personen vrij. Indonesië kent de doodstraf (voor bijv. seriemoordenaars, grote drugszaken en TERRORISME). Executie vindt meestal plaats als mensen 10 jaar hebben gezeten en uit zijn geprocedeerd. Gratie kan meerdere malen worden aangevraagd. Op dit moment staan 57 personen op de dodenlijst.

Gezien de gezondheidssituatie van Sibel Yalvac hebben slechts drie leden uit de delegatie een gesprek met haar.

Bezoek Indonesië

VERSLAG VAN EEN WERKBEZOEK	1
ZONDAG 12 OKTOBER 2009 – JAKARTA	3
Briefing door de Nederlandse ambassadeur te Jakarta, de heer van Dam	3
MAANDAG 13 OKTOBER 2008 – JAKARTA	3
Veldbezoek Jakarta Flood Project – Gesprekspartners:	3
Veldbezoek Vogelgriep – Gesprekspartners:	3
Diner met opinieleiders – gesprekspartners	4
DINSDAG 14 OKTOBER 2008 – BOGOR	4
Veldbezoek Armoedebestrijding (PNPM)	4
Diner met William Wallace – chief economist bij Wereldbank	5
WOENSDAG 15 OKTOBER 2008 – JAKARTA	7
Gesprek met Verkiezingscommissie (KPU), Vz H. Anshary en 2 commissieleden	7
Gesprek met Muhaimin Iskander, Vicevoorzitter van de DPR (parlement)	7
Gesprek met leden van commissie 1 (Buitenlandse Zaken) van de DPR (parlement)	8
Lunchgesprek met Sydney Jones, Senior advisor van de International Crisis Group	9
Gesprek met de voorzitter van de anticorruptiecommissie KPK – Antasari Azhar	10
Gesprek met Vice-Voorzitter van de anticorruptiecommissie KPK – Chandra Hamzah en met Partnership for Governance Reform	11
Gesprek met vakbonden: Vz. KSBSI (Silaban), Vz. KSPI (Mosii), plv SG KSPI (Suryono)	11
Gesprek met Dewan Adat Papua	12
Diner met James van Zorge en Dennis Heffernan (politiek consultants)	13
DONDERDAG 16 OKTOBER 2008 – JAKARTA	14
Gesprek met National Law Commission – prof. J.E. Sahepaty, vz Nationale Juridische Commissie	14
Bezoek aan vicepresident – Jusuf Kalla	14
Gesprek met de gouverneur van de Molukken – Karel Ralalahu en met de vice-gouverneur	15
Gesprek met religieuze leiders van de Molukken – John Ruhulesin (protestantse kerken); Petrus Mandagi (katholieke kerk); Idrus Toekan (moslimgemeenschap)	16
Gesprek met dr. Richard Leirissa – Molukkenexpert van de Universiteit Indonesië (UI)	18
Gesprek met Johnson Panjaitan (e.a. uit advocatencollectief rondom J. Teterissa)	19
Gesprek met INFID (Baileo Netwerk)	20
Receptie met het Nederlands bedrijfsleven	21
VRIJDAG 17 OKTOBER 2008 – JAKARTA	21
Gesprekken met Nederlandse pers	21
Rondleiding Erasmushuis	21
Gesprek met Usman Hamid (KontraS) en Rafendi Djamin (Human Rights Working Group) over de Munirzaak	21
Mensenrechtenrondetafel met vertegenwoordigers van 18 mensenrechtenorganisaties	22
Facultatief gesprek met het Wereld Natuurfonds	23
Gesprek met PFI (Indonesische Raad van Kerken). O.a. A. Yewangoe en R. Daulay	23
Gesprek met de minister van Buitenlandse Zaken, dr. Hassan Wirajuda	25
Gesprek met vertegenwoordiger van de Muhammadiyah	25
ZATERDAG 18 OKTOBER 2008 – TANGERANG/JAKARTA	27
Bezoek aan de «Sekolah Demokrasi» – Gesprek met het bestuur van de Komunitas Indonesia untuk Demokrasi (KID)	27
Bezoek aan vrouwengevangenis – gesprek met directeur van de gevangenis, Directeur Gevangeniswezen en met Sibel Yalvac (besloten)	27